

SANTUOKA ISLAMO TEISĖJE: TRADICIJŲ IR MODERNUMO DERINIMAS MAROKO ŠEIMOS KODEKSE

Rūta Žukaitė

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Konstitucinės ir administracinės teisės institutas
Ateities g. 20, LT-09303 Vilnius, Lietuva
Tel. +370 5 235 30 91
Elektroninis paštas zukaite.ruta@gmail.com

Pateiktas 2013 m. spalio 1 d.; parengtas spausdinti 2014 m. sausio 23 d.

DOI:10.13165/SMS-15-7-2-13

Santrauka. Straipsnyje analizuojami santuokos reglamentavimo pokyčiai Islamo teisėje, identifikuojamos šeimos teisės kaitos priežastys, pristatant ir įvertinant Maroko šeimos kodeksą ir atskleidžiant iki jo priėmimo galiojusio reglamentavimo trūkumus. Tyrinėjimo problema atspindi tradicinės ir naujosios teisės sankirtos sritį Islamo valstybėje, kurioje santuokos institutas įgauna naujų bruožų.

Tradicinė Islamo teisė, kuri sudaro Maroko teisinės sistemos pagrindą, neatitiko šiuolaikinės visuomenės poreikių ir vertybių. 2004 m. Maroke įgyvendinta Šeimos teisės reforma, siekiant VII a. religines normas pritaikyti šiandienos socialinei aplinkai ir kartu išlaikyti bei užtikrinti islamo tradicijų tęstinumą. Pagrindinis reformos uždavinys – pertvarkyti šeimos modelį taip, kad būtų įtvirtinti musulmonų visuomenės pokyčiai, nulėmti urbanizacijos, ekonominio vystymosi ir kitų veiksnių, kartu išsaugant dalies kodifikuotos Islamo teisės ir vietinių tradicijų socialines bei kultūrinės išraiškas. Naujajame Šeimos kodekse, laikantis Islamo nuostatų, santuoka reglamentuojama modernia dvasia: nustatoma abiejų sutuoktinių teisių ir pareigų lygybė, apribojama poligamija ir pan.

Straipsnyje, remiantis Santuokos instituto pavyzdžiu, keliamas klausimas: ar galimas Vakarų teisės ir Islamo teisės suartėjimas globalizacijos kontekste?

Reikšminiai žodžiai: santuoka, Islamo teisė, Marokas, Šeimos kodeksas, reforma.

Įvadas

Asmens statusas yra susijęs su kiekvienos tautos papročiais, mentalitetu, kultūra ir civilizacija, netgi tokia plačia bendruomene kaip islamo¹. Šeima musulmonų bendruomenėje yra pagrindinis solidarumo veiksnys ir esminių vertybių šaltinis. Ilgą laiką šeimos santykiai, įskaitant ir Santuokos institutą, buvo reguliuojami išimtinai religinėmis normomis. XX a. islamo šalyse² išaugo pozityviosios teisės³ vaidmuo. Veikiant įvairiems veiksniams (urbanizacijai, kintamai demografiniai situacijai, ekonominiam vystymuisi ir kt.), visuomenė susidūrė su reikšmingų reglamentavimo pokyčių būtinybe. Šių reformų poreikis atsirado ir dėl globalizacijos, kuri atnešė naujų vertybių (žmogaus teisių, gero valdymo, Vakarų demokratijos ir pan.) sklaidą. Naujas požiūris į Santuokos institutą tapo sąlyga Islamo šalims bendrauti su Vakarais, vadovaujantis Žmogaus teisių ir tarptautinės teisės pagrindais.

2004 m. Maroke, kuris XX a. buvo Prancūzijos įtakos zonoje, įgyvendinta Šeimos teisės reforma, siekiant VII a. religines normas pritaikyti šiandienos socialinei aplinkai ir kartu išlaikyti bei užtikrinti islamo tradicijų tęstinumą. Pagrindinis reformos uždavinys – pertvarkyti šeimos modelį taip, kad būtų įtvirtinti musulmonų visuomenės pokyčiai išsaugant dalies kodifikuotos Islamo teisės ir vietinių tradicijų socialines bei kultūrinės išraiškas.

Mudavana⁴ – naujasis Maroko Šeimos kodeksas įsigaliojo 2004 m. vasario 5 d.⁵ Tarptautinė bendruomenė palankiai įvertino šį žingsnį, nes naujajame Teisės akte, iš-

- 1 Deprez, J. 1988. *Droit privé et conflits de civilisations, aspects méthodologiques. Les relations entre systèmes de l'Europe occidentale et systèmes islamiques en matière de statut personnel*. In *Recueil des cours, Académie de droit international de la Haye*. T. 211. Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, p. 35.
- 2 Islamo šalimis čia ir toliau tekste vadinamos valstybės, kuriose islamo religiją išpažįsta dauguma gyventojų. Jas charakterizuoja tai, kad politinė ir teisinė tvarka grindžiama islamo principais.
- 3 Pozityvioji teisė – valstybės nustatytų ir valstybės valią išreiškiančių įpareigojamųjų teisės normų rinkinys (žr. Vaišvila, A. 2004. *Teisės teorija*, p. 73).
- 4 Terminas *Mudavana* yra originali arabų transliteracija, šaltiniuose kitomis kalbomis galima rasti terminą *Moudawana*, *Moudawwana* ar *Mudawwana*.
- 5 Šeimos kodeksas patvirtintas įstatymu Nr. 70-03, Karaliaus dekretu Nr. 1.04.22 1424 m. Hija 12 d. (2004-02-03), paskelbtas 2004-02-05 *Bulletin officiel* Nr. 5148, versija prancūzų kalba paskelbta 2005-10-06 *Bulletin officiel* Nr. 5358. Oficialus Praktikos gidas (*Guide pratique du Code de la famille*) išleistas Teisinės informacijos platinimo asociacijos leidyklos 2005 m. vasarį (toliau vadinamas Praktikos gidu).

laikant ištikimybę islamo nuostatoms, santuoka reglamentuojama modernia dvasia. Nors religinės ir valstybės valdžios kompetencijų atskyrimas yra pasaulietinės teisės požymis, islamas ir toliau yra pagrindinis musulmonų pasaulio teisinės sistemos ramstis⁶.

Šio tyrimo tikslas – atskleisti iki 2004 m. Maroke galiojusio šeimos teisinio reglamentavimo savitumus ir tokio reglamentavimo trūkumus (1 dalis), pristatyti konkrečias Mudavano nuostatas ir jų taikymo problematiką (2 dalis). Tyrimo rezultatai gali būti vertingi siekiant pažinti ir suprasti santuokos savitumus islamo šalyse.

Pažymėtina, kad iki šiol Islamo teisė⁷ nebuvo nagrinėta Lietuvos teisės krypties mokslininkų darbuose. Islamo šalyse šeimos studijoms (pristatant pagrindines teisės normas ir vertinant santuokos reguliavimą žmogaus teisių požiūriu) nemažai dėmesio skirta užsienio autorių, pvz., François-Paul Le Blanc (2007), Cumper P. (2003), Tucker J.E. (2008) ir kt. darbuose. Tačiau šiuo tyrimu siekiama pažvelgti į santuokos reguliavimo pokyčius kitokiu aspektu – konstatuoti Islamo teisės ir Vakarų teisės tradicijos sąlyčio taškus ir nustatyti, kiek teisinio reguliavimo pokyčiai gali turėti įtakos pačiai santuokai ir šeimos sampratai islamo valstybėje.

Temos aktualumas yra sąlygojamas globalizacijos amžiuje neišvengiamos sandūros su kitokia kultūra, tradicijomis ir užsienio valstybių teisės normų taikymo būtinybe. Musulmonai migrantai išskirtini tuo, kad šalia pozityviosios teisės privalo laikytis ir islamo nuostatų, o tai gali sukurti priešpriešą kolizijos atveju.

Mokslinį tyrimo originalumą sudaro tai, kad islamo šalių teisės evoliucija, galima konvergencija su Vakarų teise bus atskleidžiama lyginamuoju aspektu analizuojant atskirą teisinį institutą, iliustruojant konkrečios valstybės pavyzdžiu. Tyrimas atliekamas naudojant sisteminį, lyginamąjį, analizės, apibendrinimo metodus.

1. Maroko santuokos instituto reguliavimas iki 2004 m.

1.1. Santuoka klasikinėje Islamo teisėje

Santuokos socialinį vaidmenį Maroke nusako Maroko Konstitucijos 32 straipsnis, kuriame įtvirtinta, kad šeima, sukurta teisiniu santuokos pagrindu, yra *visuomenės pagrindinis elementas. Valstybė deda visas pastangas užtikrinti šeimos apsaugą teisiniu, socialiniu ir ekonominiu aspektu siekiant užtikrinti jos vientisumą, stabilumą ir išsaugojimą.*

Santuokos bažnytinis (religinis) pobūdis yra istoriškai įsitvirtinęs visame pasaulyje⁸. Iki XX a. antrosios pusės Maroke Šeimos institutas buvo reglamentuojamas

6 Arshad, A. 2006–2007. *Ijtihad as a tool for islamic legal reform: advancing women's rights in Morocco*. Kansas Journal of Law & Public Policy, Winter.

7 Musulmonams taikoma imperatyvių moralinių, ritualinių ir teisės normų, reguliuojančių musulmonų elgseną ir tarpusavio ryšius, visuma.

8 Lemaire, R. 1901. *Le mariage civil*. These pour le doctorat. Paris, p. 3.

Islamoteise (Šarija⁹ ir religinė teisėtyra¹⁰ (*fiqh*)), kurioje įtvirtinta diskriminacinė praktika, atėjusi iš VII a. Svarbu pažymėti, kad dauguma musulmonų laiko Šarijos įvedimą kaip reikšmingą jėgą, pagerinusią moterų teises¹¹. Prieš įvedant islamą Arabijos pusiasalyje, moterys beveik neturėjo jokio teisinio statuso ir buvo parduodamos santuokai, žmonių skaičius buvo neribojamas, tik vyrams buvo suteikta teisė nutraukti santuoką, moterys neturėjo arba turėjo labai mažai teisių paveldėjimo srityje ir pan.

Islamoteisės šaltiniuose Santuokos instituto reguliavimui skiriama itin daug dėmesio. Santuokinės pareigos kartu yra ir religinės. Nors dauguma santuoką reguliuojančių normų įtvirtinta Korane (reikalavimai santuokos sudarymui, draudimas tuoktis kraujo giminėms, nuostatai dėl poligamijos, santuokos nutraukimo pagrindai ir t. t.), islamoteisininkai nevienodai interpretuoja kai kurias religines normas, skiriasi ir teisės taikymo praktika skirtingose islamoteisės šalyse. Tokie skirtumai nulemti kiekvienos visuomenės vystymosi sąlygų, papročių, tradicijų. Islamoteisės tradicija sudaryta iš daugybės teisinių mokyklų (*madhhab*), kurios tarpusavyje neturi bendros nuomonės atskirais moters padėties islamoteisuomenėje klausimais. Dalis mokyklų yra pasirengusios lanksčiai pritaikyti religines tradicijas prie pakitusių visuomenės poreikių, tačiau dalis teisininkų palaiko griežtus senuosius standartus.

Korane santuoka (*nikah*) apibrėžiama kaip svarbi ir šventa sąjunga tarp vyro ir moters: „Iš jo ženklų – kad Jis sukūrė iš jūsų pačių jums žmonas, kad jūs gyventumėte su jomis kartu. Ir įdiegė tarp jūsų meilę ir gailsetį. Iš tiesų – tai ženklas žmonėms, kurie mąsto!“¹². Pagrindinis santuokos tikslas, be kita ko, yra „stabilios šeimos sukūrimas“¹³. Santuokos sutartis suprantama kaip juridinis aktas, susitarimas, tai

-
- 9 Šarija – tai perduotų taisyklių rinkinys, kuris sudarytas remiantis tam tikrais apreiškimais per pranašą Mahometą. Jos keturi pagrindiniai šaltiniai yra Koranas (tiesioginis Islamoteisės šaltinis) ir Sunos (padeda taikyti ir aiškinti Koraną), bendrasis sutarimas (*ijma*, šis principas numato bendrą musulmonų teisininkų sutarimą ir pasitiekiamas spęsti tuos klausimus, kuriais neįmanoma rasti analogijos, t. y. kurie niekaip neaptariami Korane, Sunoje ar ankstesnių teisininkų darbuose, arba dėl kurių ankstesniais laikais nebuvo vieningai sutarta), ir argumentavimas pagal analogiją (*qiyas*). Kiti šaltiniai yra mažiau svarbūs: juridinė pirmenybė (*istihsan*); teisės aiškinimas per procesą (*ijtihad*) tęstinumo prezumpcija (*istishab*); nuomonė grindžiama visuomenės interesais (*istislah* arba *maslaha*), „imitavimas“ (*taqleed*), pagal kurį kiekvienas teisininkas turi laikytis nustatytų doktrinų, sukurtų teisės mokyklų, o ne remtis ir interpretuoti originalius pirminius šaltinius.
- 10 Musulmonų teisininkai (*fukah*) nuo 7 amžiaus ėmėsi šarijos aiškinimo ir taikymo priedermės. Visa jų jurispridencija (*fikh*) skirta nustatyti konkrečias ir tikslias normas musulmonams, paaiškinti Islamoteisės principus ir juos praktiškai taikyti.
- 11 Weingartner, L. A. 2005. *Family law&reform in Morocco – the Mudawana: modernist islam ant women’s rights in the Code of personal status*. University of Detroit Mercy Law Review, Summer.
- 12 Koranas (literatūrinų prasmų vertimas), 2 leidimas, iš arabų kalbos verstas muftijaus Romo Jakubausko. 2010. Vilnius: Kronta, 30: 21, p. 353.
- 13 Nusrat, Ch. 2012. *Constrained Spaces for Islamic Feminism: Women’s Rights and the 2004 Constitution of Afghanistan*, 19 Yale J.L.&Feminism 155 (2007), P.160 per Hursh, J. *Advancing Women’s Rights Through Islamic Law: The Example of Morocco*. Berkeley Journal of Gender, Law & Justice, Vol. 27, No. 2, p. 262.

nėra nei sakramentas, nei institucija¹⁴. musulmonų teisėje konsensualizmo principas, sudarant santuoką, yra daug stipresnis nei Vakarų teisės tradicijoje: santuokos sutartimi galima aptarti ne tik turinius klausimus, bet ir santuokos vykdymo bei nutraukimo sąlygas, pvz., vaikų auklėjimo problemas, poligamijos atvejus, leidimą atsižadėti santuokos ir t. t. Tokia santuokos-sutarties koncepcija Vakarų teisės tradicijai nėra svetima. Tačiau per pastaruosius 30 metų santuoka ir konkuruojančios gyvenimo formos Europoje, poros paveikslas iš esmės pasikeitė tiek visuomenės sąmonėje, tiek veiksmuose, taip pat ir teisėje, kuri turi sekti visuomenės poreikius. Visų pirma, partnerystės reikšmė išaugo ir tapo tikra poros gyvenimo kartu mada, santuokos konkurentu, tam tikra prasme subanalintu, nesvarbu, ar kalbame apie homoseksualus, ar apie svetimavimą¹⁵. Santuoka ir šeima Islamo teisės tradicijoje skirtingai nei Vakarų teisės tradicijoje yra neatkiriamos.

Islame, skirtingai nei kitų religijų normose santuoka suprantama kaip teisiškai reguliuojamas socialinis susitarimas (*zawaj*) tarp vyro ir moters (ir jų šeimų), t. y. tokios sutarties sudaryme dalyvauja ne tik sutuoktiniai, bet ir jų šeimos. Sudarant santuoką, šeimos narių vaidmuo nesibaigia; kilus konfliktui, pirmiausia jis sprendžiamas šeimoje (moteris privalo kreiptis pagalbos į tėvą, brolių), tik nepasiekus sutaikymo ginčo sprendimas perduodamas islamo teisėjams. Santuoka yra laikoma socialiai itin vertingu institutu, o santykiai tarp nesusituokusių vyro ir moters yra laikomi neteisėtais ir negali sukelti jokių teisinių pasekmių (pvz., iš nesantuokinių ryšių gimęs kūdikis negalės pretenduoti į biologinio tėvo paveldėjimo dalį ir pan.).

Šeimos teisė arabų pasaulyje turi tris konstantas, kurios laikomos iššūkiais šiuolaikiniame pasaulyje: teisinės vienybės stoką; nelygybę tarp vyrų; ir moterų ir nelygybę tarp musulmonų ir ne musulmonų¹⁶. Be to, kad būtų sudaryta santuoka žmona turi paklusti sutuoktiniui. Pagrindiniai santuokos reguliavimo savitumai, kurie kelia diskusijas vertinant žmogaus teisių aspektu.

Santuokos patvirtinimas dovanos sumokėjimu ir išpareigojimu išlaikyti

Korane išsamiai išdėstomi reikalavimai dovanos (*mahr*) mokėjimui: tokia dovana yra sutuoktinės asmeninė nuosavybė, kurią ji turi savo dispozicijoje. Toks susitarimas kai kurių Islamo teisės aiškintojų priskiriamas teisių perdavimo sutartims, tačiau šiuo atžvilgiu vyro vertinga dovana traktuojama ne kaip kainos už žmogų sumokėjimas, bet kaip sąjungos simbolis, atliekantis kompensacinę funkciją ir įrodantis vyro turtingą padėtį. Ši dovana santuokos nutraukimo arba sutuoktinio mirties atveju turi

14 Jabel, S. 1994. *La lente acculturation du droit maghrébin de la famille dans l'espace juridique français*. Revue internationale de droit comparé. Vol. 46 N°1, Janvier-mars, p. 54.

15 Granet-Lamberchts, F. 2003. *Le mariage et les formes concurrentes de vie en couple en Europe*. Revue de droit canonique. Tome 53/1, Strasbourg, p. 107.

16 Wafaa Haidar, R. 2011. *La dimension religieuse dans le mariage au Liban*. Faculté de droit : thèse de doctorat, Droit privé et sciences criminelles. Montpellier: Université de Montpellier 1, Université libanaise, p. 136.

garantuoti minimalų pragyvenimo lygį sutuoktinei, o jos nesumokėjimas gali būti pagrindu pripažinti santuoką negaliojančia.

Sudarant santuoką moteriai atstovauja jos globėjas

Moteris, sudarydama santuoką, atstovaujama globėjo (*wali*), kuris yra vyriškosios lyties (dažniausiai tėvo arba vyresnio brolio). Globėjo vaidmuo taip pat svarbus derybose dėl santuokos sudarymo. Remiantis Korano nuostatomis, globėjas yra materialusis instrumentas, kuris atstovauja moterį sudarant santuoką, t. y. jis įgaliotas pasirašyti vedybų sutartį moters vardu, tačiau jis negali išreikšti moters valios: santuokai sudaryti reikalingas moters sutikimas. Tačiau praktikoje šiuo institutu piktnaudžiauta sudarant santuoką be moters sutikimo, t. y. šeimoms susitariant tarpusavyje dėl santuokos sudarymo.

Poligamija

Islame įtvirtinta poliginija – vyras gali vesti kitas žmonas su sąlyga, kad turi galimybę užtikrinti jų lygybę tiek turciniu, tiek neturtiniu aspektu, yra pajėgus visas jas materialiai aprūpinti¹⁷. Tai perimta iš iki islamo laikotarpio apribojant žmonių skaičių iki keturių. Poliginija, kuri nesuderinama su pagarbos moteriai ir lygybės principu, yra viena labiausiai kritikuojamų santuokų formų Vakarų teisės tradicijos atstovų¹⁸.

Musulmonų vedybos su kitos religijos atstovais

Musulmonas¹⁹ gali vesti tik monoteistinės religijos („knygos tikėjimo“) moterį, o musulmonė gali tekėti tik už islamą išpažįstančio asmens, nes vaikui religija yra perduodama iš tėvo.

Žmonos atsižadėjimas

Islame tradiciškai pripažįstama skyrybų forma – atsižadėjimas (*talaq*), kurio metu vyras vienašališkai nutraukia santuoką, tris kartus pasakydamas žodį *talaq* (tris

17 Koranas, *supra note* 12, p. 69, 4: 3. „O jeigu jūs bijote, kad nebūsite teisingi su našlaičiais, tai tuokitės su tom, kurios jums malonio, su moterim – ir dviem, ir trim, ir keturiom. O jeigu bijote, kad nebūsite vienodai teisingi su jomis, tai – su viena arba su vergėmis, kurias užvaldė jūsų dešinės. Tai patikimiau, kad išvengtumėte neteisybės“.

18 Atitinkamai Europoje musulmonai susiduria su tokių santuokų pripažinimo problema. Tokiu atveju dažnai nukenčia antroji, trečioji, ketvirtoji žmona, nes vėlesnės santuokos teisinės pasekmės nėra prilyginamos pirmosios santuokos pasekmėms socialinių garantijų, turcinių santykių, paveldėjimo ir kitais aspektais (aut. pastaba). Plačiau žr. Boulanger F. *La nullité d'un mariage polygamique et ses conséquences*. Recueil Dalloz 1996 p. 156; Ascha G. *Mariage, polygamie et répudiation en Islam*. L'Harmattan, Paris, 1997; Rehman J. *The Sharia, Islamic family laws and international Human Rights law: examining the theory and practice of polygamy and Talaq*. International Journal of Law, Policy and the Family 108, April, 2007 ir kt.

19 Preziumuojama, kad musulmonu yra musulmono vaikas arba islamo šalies pilietis. Konvertitų atveju reikalaujama islamo išpažinimą patvirtinančio dokumento (Mečetės ar kitos islamo institucijos).

talaq iš eilės tris mėnesius arba tris *talaq* vienu metu). Atsižadėjus žmonos, jai pradedamas skaičiuoti *idda* laikotarpis²⁰, kurio metu moteris negali susituokti su kitu vyru, siekiant išvengti galimų ginčų dėl tėvystės pripažinimo. Ši nuostata taip pat sulaukia daug Europos teisininkų diskusijų, nurodant, kad ji įteisina vyro ir moters nelygybę šeimos santykiuose, nes moteris *talaq* teisės neturi.

Ilgainiui kylant vis daugiau konfliktų tarp religijos normų ir visuomenės praktikos, islamo visuomenė buvo priversta peržiūrėti Šarijos nuostatus. Anot Arshad Amna, ši įtampa lėmė didelį Islamo teisės kintamumą musulmonų pasaulyje, ypač srityse, susijusiose su moterų teisėmis²¹.

1.2. Šeimos kodekso (Mudavanos) priėmimo sąlygos

Marokas yra islamo valstybė²², kurioje valdymas ir religija neatsiejami: tikinčiųjų vadovas kartu yra valstybės karalius²³, pranašo Muhameto palikuonis. Maroko gyventojai, kurių didžioji dauguma yra sunitai malekitai²⁴, ypač didžiuojasi savo istorija, kultūra ir tradicijomis. Kaip teigia J. Deprez, specialaus asmens statuso reikalavimas yra musulmonų tapatybės patvirtinimas, taigi nesistebima, kad islamo šalys stengiasi su pavydžiu rūpestingumu apsaugoti šį statusą tarptautiniuose santykiuose²⁵. Anot L. Weingartner, staiga sekuliarizuoti tokią visuomenę reikštų nupjauti labai didelę dalį tautos istorijos ir tapatumo jausmą²⁶.

Nuo 1912 m. ekonomiškai ir politiškai nusilpęs Marokas pateko į Prancūzijos įtakos sferą, tačiau ir būdama protektoratu, Maroko monarchija išlaikė dalinį savarankiškumą. Nors prancūzai ėmėsi intensyvios teisės aktų leidybos, Maroko Šeimos teisės tai nepalietė, todėl ši sritis buvo reguliuojama išimtinai islamo normomis.

1956 m. Marokui atgavus nepriklausomybę, buvo imtasi teisės reformų, pirmiausia – asmeninio statuso reglamentavimo srityje. Islamo teisės mokslo ir europietiškos technikos simbiozėje gimė Mudavana – teisės aktas, kuris turėjo dvejopą paskirtį: supaprastinti šeimos teisę ir ją padaryti suprantamesnę teisininkams tiek aiškinimo, tiek pritaikymo aspektu. Nors šeimos teisės nuostatai; parenkant kodekso formą, susisteminti europietišku pavyzdžiu, tačiau Mudavanos turinys iš esmės atspindėjo se-

20 Paprastai trys menstruacijų ciklai.

21 Arshad, A., *supra note* 6.

22 Maroko Konstitucijos 3 str. nustato: islamas yra religija valstybės, kuri garantuoja religijos laisvę.

23 Šiuo metu šalį valdo Aluitų dinastijos, valdančios Maroką nuo 1666 m. Karalius Mohametas VI, sostą 1999 m. paveldėjęs iš savo tėvo Hasano II.

24 Marokas, nuo Almoravido imperijos užkariavimų 11 amžiuje, iki tol apgyvendintas klajoklių berberų genčių iš Sacharos, seka malekitų doktrina, kuri remiasi aštuntame amžiuje Egipte gyvenusio teisės mokslininko Imam Malik ibn Ano mokymu. Musulmonai sudaro apie 99 proc. Maroko gyventojų.

25 Deprez, J., *supra note* 1, p. 35.

26 Weingartner, L. A., *supra note*, 11.

našias tradicines vertybes, išsaugant patriarchalinį šeimos modelį: moterys priklausė nuo jų tėvų, vyrų²⁷ arba sūnų, sutuoktinis turėjo teisę nutraukti santuoką vienašališkai be svarbių priežasčių; kodekse paliekamos normos, leidžiančios poliginiją ir kt. Toks reguliavimas lėmė, kad Maroko moterys nebuvo matomos viešojoje sferoje dar keletą dešimtmečių, nors jų statusas islame santuokos sudarymo, skyrybų, paveldėjimo klausimais buvo diskutuojamas.

Šeimos transformacijos XX a. pabaigoje patyrė visa arabų ir islamo civilizacija²⁸. 2001 m. balandžio 27 d. Karalius Muhametas VI paskyrė komisiją peržiūrėti Mudavaną. 2003 m. teroristiniai išpuoliai Kasablankoje paskatino imtis esminių reformų, kurių pagrindinis tikslas – sutaikyti Islamo teisės principus ir šiuolaikinio pasaulio reikalavimus skatinant socialinę evoliuciją. Šių reformų poreikis atsirado ir dėl vidinių visuomenės pokyčių (gyvenimo būdo transformacijos, švietimo, urbanizacijos ir kt.). Moterų teisė dalyvauti darbo rinkoje pakeitė tradicinį visiško atsidavimo namams, vyrui ir vaikams vaidmenį. Ši teisė nustatė naujus lyčių teisių ir pareigų poreikius.

Globalizacija į Maroką atnešė naujų vertybių sklaidą. Anot Rahma Bourquia, jos yra viena iš akivaizdžių musulmonų visuomenės kontaktavimo su likusiu pasauliu pasekmių diasporos ir imigracijos kontekste²⁹. Marokas prisijungė prie tarptautinių sutarčių, kurios tiesiogiai arba netiesiogiai palietė ir šeimos sritį: 1948 m. Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos, 1962 m. Konvencijos dėl leidimo tuoktis, minimalaus santuokinio amžiaus ir santuokų registravimo, 1980 m. Hagos konvencijos dėl tarptautinio vaikų grobimo, 1979 m. Konvencijos dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims ir kt. Nuo 1985 m. Maroke suaktyvėjo feministiniai judėjimai, šalia religijos, papročių, tradicijų, reguliuojančių socialinius santykius ėmė ryškėti tarptautinės bendrijos vertybės: žmogaus teisių, vyrų ir moterų lygybės, vaikų teisių, saviraiškos laisvės, teisinės valstybės ir demokratijos standartai.

Be to, apie trys milijonai marokiečių emigravo į užsienį, kur susidūrė su islamo ir pozityviosios teisės normų kolizija, todėl kilo būtinybė sutaikyti islamo religiją ir sekuliarios valstybės vertybes.

Pagrindinis reformos sunkumas buvo ne suteikti moterims teises, bet įtikinti visuomenę, kad tai yra normalu, suderinama su islamu, o jeigu islame neleidžiami pokyčiai, religija užsidaro savyje ir taip islamas atsisuka prieš save patį. Rengiant Naująjį kodeksą, komisijai teko sudėtingas uždavinys – suderinti tradicijas ir modernumą, išlaikant Maroko identitetą būti universaliems, nepaminant religijos, užtikrinti sekuliarumą. Viena pagrindinių kliūčių buvo tai, kad islamo šalyse modernumas yra asocijuojamas su Vakaraais, o ne su vidine visuomenės dinamika, todėl išreiškiamą priešprieša bet kokiems siūlomiesiems pertvarkymams.

27 1958 m. Mudavana 1 str. nustatė vyro pirmenybę santuokiniuose ryšiuose (aut. pastaba).

28 Bourquia, R. 2010. *Valeurs et changement social au Maroc*. Quaderns de la Mediterrània. 13, p. 108.

29 *Ibid.*

2003 m. spalio 10 d. Karalius Mohametas VI, pristatydamas parengtą Mudavana kodekso projektą Parlamente, nurodė, kad Marokas, siekdamas tapti demokratišku ir moderniu, turi iš naujo įvertinti asmens statuso reglamentavimą ir užtikrinti ne tik vyrų, bet ir moterų³⁰ bei vaikų teises. Nors Maroke kaip ir kitose islamo valstybėse modernumas asocijuojasi su Vakarų racionalumu (o kartu socialinių ryšių, tradicinių tikėjimų ir papročių atsisakymu), taip pat sekuliarizacija, Mohametas VI pabrėžė, kad Naujuoju kodeksu bus siekiama ne apriboti Islamo nuostatų taikymą, bet rasti kompromisą tarp įvairių religinių normų interpretavimo ir šiuolaikinės visuomenės poreikių bei įrodyti, kad islamas yra suderinamas su demokratinėmis vertybėmis ir žmogaus teisių pagrindais. Karalius pristatė islamą tolerancijos, solidarumo ir dosnumo dimensijose, kartu siekdamas patvirtinti, kad jis gali būti dinamiškas. Reformų teisėtumas buvo grindžiamas paties pranašo Mohameto žodžiais, o tai užtikrino tikinčiųjų palaikymą.

Ši kalba įvertinta palankiai ne tik tarptautinės bendruomenės, bet ir Maroko gyventojų, kurie spalio 10 d. vadina „Veliūro revoliucija“, „Maroko Kovo 8-ąja“, „Istoringe diena“. Anot Arshad Amna, taip Maroko naujoji ir progresyvi Mudavana tapo islamo teisėtos valdžios pasirinktu instrumentu esminėms reformoms įgyvendinti³¹.

2. Mudavanos savitumai

2.1. Naujųjų nuostatų priėmimo metodas

Priimant naująjį Šeimos kodeksą, pabrėžta, kad reikia išlikti ištikimiems Šarijos nuostatams ir islamo tolerancijos principams, skatinti teisės aiškinimą, kartu atsižvelgti į šiuolaikinės visuomenės dvasią bei laikytis tarptautiniu mastu pripažintų žmogaus teisių.

Islame vyrauja statiškas požiūris į teisę³². Ši nuostata ir dominuojantis suvokimas, kad islamo normos negali būti keičiamos, lėmė požiūrį, kad islamas iš esmės negali prisitaikyti prie pažangos. Tačiau musulmonams teisininkams palikta galimybė, iš naujo skaitant Koraną, jį adaptuoti, pritaikant prie musulmonų visuomenės būsimų poreikių³³. Pagrindiniu metodu parinkti tinkamas santuokos normas, tapo teisės aiš-

30 Karalius Mohametas VI pasirinko Korano nuostata: „*mano protėvis pranašas Mahometas, tebūnie jam taika, sakė: „moterys yra lygios vyrams, atsižvelgiant į teises“; jis kalbėjo: „tas yra garbingas žmogus, kuris gerbia jas [moteris], o ne tas, kuris jas žemina“.* (žr. King Mohamed VI (2003) *Speech Delivered by H. M. King Mohamed VI at the opening of the Parliament Fall Session. 2003.* [žiūrėta 2013-05-02] Prieiga internete: <http://www.mincom.gov.ma/english/generalities/speech/2003/ParliamentFallSession101003.htm>.)

31 Arshad, A., *supra note*, p. 6.

32 Dupret, B.; Buskens, L. 2012. *De l'invention du droit musulman à la pratique juridique contemporaine.* In Dupret B. (dir.) *La charia aujourd'hui. Usages de la référence au droit islamique.* Paris: La Découverte, p. 35.

33 Toualbi, I. 2009. *Le Droit islamique face aux enjeux du temps historique.* Jurisdoctoria Nr. 3, p. 116.

kinimas (*ijtihad*), kuris leido, interpretuojant pirmines islamo normas apriboti jau susiklosčiusios praktikos taikymą. Pagrindinė problema dėl *ijtihad* taikymo yra *taqleed* paneigimas³⁴. Vadovaujantis *taqleed*, bylą nagrinėjantis teisėjas privalo remtis jau priimtu islamo normų išaiškinimu (vadovaujantis Malekitų doktrina), savarankiškai neinterpretuojant pirminių Islamo teisės šaltinių. Remantis tokiais precedentais, iš esmės buvo apribota teisininkų diskrecija aiškinant Korano normas nauja dvasia.

Teisės aiškinimo principas tapo sąsaja tarp islamo religijos ir pozityviosios teisės taip pat užkirto kelią tradicionalistams priešintis vykdomai reformai. Visiškai nutraukus sątus su Islamo teise, kuri turi turtingą intelektualinę tradiciją ir jaugusi į musulmonų savimoneį, būtų rizikinga. Apribojus Šarijos diskriminacinių nuostatų taikymą, galima rasti kompromisą tiek su modernaus pasaulio poreikiais, tiek su tarptautinės bendrijos reikalavimais.

Ijtihad metodo parinkimas leido, sugrįžtant prie pirminės Islamo teisės – Korano ir Sunų, pagrįsti ne vieną progresyvią nuostatą. Pavyzdžiui, poligamijos apribojimo šaltiniu pasirinkta Korano eilutė, kuria reikalaujama pagrįsti antrosios santuokos būtinybę ir įvertinti, ar įmanoma užtikrinti abiejų žmonių lygybę³⁵. Pasitelkus teisės aiškinimo metodą, neribojama poligamija buvo prilyginta Korano, kuris nurodo, kad poligamija turi būti išimtis, o ne taisyklė, iškraipymui. Pranašo Muhameto asmeninis gyvenimas nurodytas kaip sektinas pavyzdys, nes antrosios žmonos buvo vestos tik po pirmosios žmonos mirties, siekiant užtikrinti jų apsaugą³⁶. Šiuo metodu atskleista, kad žmonos atsižadėjimas yra kraštutinė priemonė, kuri nepriimtina Dievo akyse, o paplitusi vienašalių skyrybų praktika yra neigiamas klaidingos Korano interpretacijos per *taqleed* taikymo padarinys.

Mudavanos rengėjai, pasitelkdami teisės aiškinimą, įrodė, kad 1954 m. Šeimos kodekse įtvirtinti nuostatai, diskriminuojantys moterį vyro atžvilgiu, prieštarauja islamo pamatiniams tolerancijos ir lygybės³⁷ principams, o kartu ir viešajam interesui. Įstatymo rengėjai pabrėžė, kad svarbiausi yra Korane įtvirtinti šeimos išsaugojimo, prigimtinės vyro ir žmonos lygybės principai, kurių užtikrinimui Mudavanoje įteisinti nauji nuostatai.

2.2. Mudavanos nuostatai

Teisė yra visuomenės atspindys. Mudawana nėra tik taisyklių rinkinys, tai yra instrumentas, nubrėžiantis pokyčius Maroko visuomenėje. Su šio kodekso priėmimu

34 Plačiau žr. Arshad, A., *supra note*, p. 6.

35 Koranas, *supra note* 12, 4: 3, p. 69.

36 Moterys 7 amžiuje beveik neturėjo jokių teisių ir likusios be vyro, tėvo, sūnaus ar brolio buvo pasmerktos skurdui.

37 Koranas, *supra note* 12, 4: 135, p. 86: „O jūs, kurie patikėjote! būkite tvirti teisybės liudytojai Allahui, net jeigu ir patys prieš save arba prieš savo gimdytojus, arba prieš savo atimuosius; nesvarbu, turtingas ar skurdžius – Alahhas artimesnis jiems abiem. Nepasiduokite aistroms, kad nepažeistumėte teisingumo“.

moters statusas visuomenėje pasikeitė. Islamo požiūriu Mudavanoje priimama progresyvi taisyklė, kad šeima yra dialogu ir harmonija pagrįsta vyro ir moters sąjunga, kurioje lygias teises ir pareigas turi abu sutuoktiniai, t. y. panaikinta nuostata „paklusti šeimos galvai – vyrui“³⁸. Mudavanos 17 straipsnyje nustatyta, kad santuoka yra rašytinė sutartis, kuri gali būti sudaroma per įgaliojimą, kontroliuojant teisėjui, t. y. įvedama valstybės kontrolė santuokai sudaryti.

Naujajame šeimos kodekse tiek santuokos sudarymo, tiek nutraukimo laisvės įgyvendinimas yra būdingas sutartiniam metodui islamo šalyse, tačiau kai kurie neįgybės aspektai buvo sumažinti.

2.2.1. Santuokos sudarymo sąlygos

Naujasis kodeksas įteisino naujus reikalavimus santuokai sudaryti tiek formos, tiek turinio aspektais.

Santuokinis amžius

Nustatytas vienodas santuokinis amžius abiejų lyčių asmenims (18 metų). Pažymėta, kad Islamo teisėje santuokinis amžius nefiksuojamas, iki 2004 m. moteris santuoką galėjo sudaryti sulaukusi 15 metų.

Panaikinama absoliuti pareiga moteriai turėti globėją

Remiantis Mudavanos 24 str., pilnametė moteris neturi pareigos turėti globėją (*wali*) tam, kad galėtų sudaryti santuoką: globėjo institutu turi būti naudojamosi savo pačių pasirinkimu ir savo pačių labui. Ši nuostata yra reikšminga tuo, kad galiausiai patvirtinama moters teisė pasirinkti savo sutuoktinį ir sudaryti santuoką be trečiųjų asmenų. *Wali* tampa instrumentu, per kurį gali būti išreiškiama moters valia, tačiau naujaisiais nuostatais sustiprinama santuokos laisvė ir aiškiai įtvirtinamas konsensusaliozmo principas. Pažymėtina, kad 2011 m. apie 20,47 proc. pilnamečių moterų sudarė santuoką be globėjo³⁹, o tai rodo, kad ši nuostata visuomenėje priimtina, tačiau daugumos santuokų atveju netaikoma.

Apribota poligamija

Mudavanos 40–46 str. priimti griežti apribojimai poligaminėms santuokoms (galima tik bigamija): vesdamas antrą kartą, vyras privalo gauti aiškų pirmos žmonos sutikimą ir teisėjo leidimą. Dėl šių reikalavimų poligamija tapo beveik neįmanoma.

38 Mudavanos 4 str. įtvirtinta: Santuoka yra aktas, sukurtas bendru moters ir vyro sutikimu, siekiant sukurti teisėtą ir patvarią sąjungą. Jos tikslas yra tarpusavio ištikimybė gyvenime, grynumas ir stabilios šeimos pagrindas vadovaujant abiem sutuoktiniams pagal šio kodekso nuostatas.

39 Maroko Teisingumo ministerijos ataskaita. 2012. [žiūrėta 2013-05-01]. Prieiga internete: <http://adala.justice.gov.ma/production/statistiques/SJF/FR/30-10-12%20VR%20Finale%20Statistique%20Francais.pdf>.

Mudavanos 40 str. įtvirtinta, kad poligamija yra draudžiama, kada yra pagrindas manyti, jog poligamija sukurs neteisybę (pažeis lygybės principą), o tai patikrinti yra teismo pareiga. Vyras turi įrodyti antrosios santuokos būtinybę, taip pat, kad jis gali suteikti atitinkamus išteklius siekiant teisingai ir vienodai remti du namų ūkius. Pavyzdžiui, teismui nustačius, kad marokietis gyvena užsienyje, leidimas poligamijai neturėtų būti išduotas, nes tokiu atveju vyras negali užtikrinti, kad antroji žmona turės analogiškas garantijas kaip pirmoji. Pažymėtina, kad, nepaisant poligamijos uždraudimo, įstatymų leidėjas nenustatė jokių sankcijų vyrui, sudariusiam antrąją santuoką be žmonos sutikimo arba teismo leidimo. Jei moteris nesutinka su antrąja santuoka, gali pareikalauti skyrybų, tačiau be finansinių išteklių moteris vargu ar galės pakelti skyrybų pasekmes.

Maroko teisingumo ministerijos duomenimis, 2010 m. teismai suteikė 1636 sutikimus sudaryti antrąją santuoką, 2133 kartus atsisakyta tokį leidimą išduoti. Atitinkamai 2011 m. duoti 1890 sutikimai, 1978 atsisakymai⁴⁰, poligaminės santuokos 2011 metais sudarė 0,34 proc. visų santuokų skaičiaus (1104 poligamijos atvejai). Remiantis šiais duomenimis darytina išvada, kad reikalavimas gauti leidimą antrajai santuokai nėra tik formalumas: daugiau nei 50 proc. atvejų tokį leidimą atsisakoma išduoti, o gavus leidimą poligamijai, ne visuomet juo pasinaudojama.

Sutartinis režimas

Šeimos kodeksas įteisino galimybę sutuoktiniams pasirinkti sutartinį turtinių ir asmeninių neturtinių santykių režimą. Tokiu atveju, sudarant santuoką, gali būti apribojama poligamija (Mudavanos 39 str.), nustatomos turto valdymo taisyklės santuokos metu, aptariami skyrybų atvejai. Susitarimas negali prieštarauti imperatyviosioms normoms. Jis ypač palankus instrumentas marokiečiams, gyvenantiems užsienyje ir siekiantiems, sudarant santuoką, išvengti Islamo teisės nuostatų, nesuderinamų su gyvenamosios vietos teise pritaikymo (poligamijos, atsisąžadėjimo ir panašiais atvejais).

Pripažįstamos užsienyje sudarytos santuokos

Mudavanoje supaprastintas užsienyje gyvenančių marokiečių santuokų pripažinimo procesas, nustatant, kad užsienyje veikiančiam Maroko Konsulatui arba Užsienio reikalų ministerijai turi būti pateiktas tai patvirtinantis dokumentas ir dviejų musulmonų santuokos fakto liudijimai.

Nepaisant išdėstyto, Mudavanoje (39 str.) išliko nemaža dalis klasikinės Islamo Šeimos teisės apraiškų: draudimas moteriai tuoktis su vyru, kuris nėra musulmonas, o musulmonui – vesti ne knygos tikėjimo moterį; draudimas tuoktis asmenims, susietiems maitinimo krūtimi⁴¹; draudimas ketvirtą kartą tuoktis tiems patiems asme-

40 Maroko Teisingumo ministerijos ataskaita, *supra note*, p. 39.

41 Vienos moters maitinti krūtimi kūdikiai laikomi broliais ir seserimis, atitinkamai maitinanti krūtimi ir kūdikis – motina ir sūnumi ir t. t.

nims, jeigu moteris po trečiųjų skyrybų nebuvo susituokusi su kitu vyru; vyro pareiga santuokos sudarymo metu sumokėti dovaną, kurios nebuvimas sąlygoja santuokos negaliojimą ir pan.

2.2.2. Pokyčiai santuokos nutraukimo reguliavime

Santuokos nutraukimo institutas naujuoju Šeimos kodeksu buvo iš esmės reformuotas. Teisė nutraukti santuoką tiek pat svarbi, kiek teisė sudaryti santuoką. Santuoka nuo 2004 m. Maroke gali būti nutraukta tiek abiejų sutuoktinių, tiek vyro, tiek moters iniciatyva. Pažymėtina, kad skyrybų proceso metu reikalaujama išnaudoti visas įmanomas priemones santuokai išsaugoti. Naujos mediacijos ir sutaikinimo teismo proceso metu nuostatai yra pagrįsti islamu: sutuoktiniai privalo išklausti Korano ištraukas, jiems cituojami geri visuomenės pavyzdžiai, kartojamos geros moralės normos.

Mudavanos 94–97 str. abiem sutuoktiniams leidžia prašyti skyrybų dėl nesutarimų šeimoje, t.y. įtvirtina sutuoktinių lygiateisiškumo principą santuokos pabaigos aspektu. Mudavanos praktikos gidas⁴² nurodo, kad gilus ir nuolatinis nesutarimas turi būti toks, kuris supriešina sutuoktinius tiek, kad santuokiniai ryšiai tampa nebeįmanomi. Remiantis 2011 m. statistiniais duomenimis, 59,38 proc. atvejų skyrybas šiuo pagrindu inicijavo moterys⁴³ (anksčiau moters prašymas buvo nagrinėjamas tik jai pateikus pagrįstus įrodymus apie patirtą žalą ir tai paliudijus tretiesiems asmenims). Moteris taip pat gali prašyti nutraukti santuoką dėl kitų priežasčių, tokių kaip, santuokos sutarties nesilaikymas, sutuoktinio įsipareigojimų nevykdymas (pvz., sutuoktinės neišlaikymas, bendro ūkio nevedimas daugiau kaip vienerius metus, intymų ryšių nebuvimas ir pan. (Mudavanos 98–113 str.).

Mudavanoje įtvirtinta galimybė nutraukti santuoką šalių sutarimu, nors toks santuokos nutraukimo būdas nėra aptartas Islamo teisėje. Net 53,23 proc. santuokų Maroke nutraukiama šiuo pagrindu, todėl darytina pagrįsta išvada, kad visuomenė palankiai vertina naująją normą.

Išskirtinis skyrybų būdas – skyrybos kompensuojant (*khol*) įtvirtintas Mudavanos 115–120 str. Tokiu atveju moteris, norinti nutraukti santuoką, turi sutarti su vyru dėl jam sumokamos kompensacijos dydžio (18,08 proc. visų 2011 m. skyrybų atvejų).

Atsižadėjimui, kaip santuokos nutraukimo formai, Šeimos kodekse įteisinti papildomi procedūriniai reikalavimai – prieš atsižadant santuokos, būtina gauti teismo leidimą (t. y. žodinis *talaq* nebegalioja). Taigi teisėjas santuokos nutraukime dalyvauja *a priori* (siekia sutaikyti sutuoktinius ir suteikia leidimą atsižadėjimui, nustato finansinius vyro įsipareigojimus moters atžvilgiu) ir *a posteriori* (užregistruoja ir praneša apie skyrybas).

42 Praktikos gidas, p. 69.

43 Maroko Teisingumo ministerijos ataskaita, *supra note*, p. 39.

Mudavanos 84 str. fiksuojamos teisės, kurias turi moteris santuokos nutraukimo atveju: teisę į dovaną, sumokėtą santuokos sudarymo metu, vyro išlaikymą *idda* laikotarpiu (Mudavanos 189 str. nustato, kad moteris turi teisę į maitinimą, aprangą, medicininę priežiūrą, gyvenamąją vietą ir pilną jos išlaikymą) ir „paguodos“ kompensaciją (*mout*), kurios dydis nustatomas atsižvelgiant į santuokos nutraukimo pagrindą, trukmę, vyro turtinę padėtį ir pan. Būtinybė sumokėti kompensaciją kildinama iš Korano, kuriame nurodyta, kad reikia deramai elgtis su išsiskyrusia moterimi. Kodekse įtvirtintos modernios nuostatos, susijusios su vaikų teisių apsauga: galimas tėvystės suteikimas ne santuokoje gimusiam vaikui (anksčiau tėvystė nebuvo pripažįstama), vaikai gali paveldėti senelių iš motinos pusės turtą (anksčiau – tik iš tėvo pusės), skyrybų atveju vaikų globa priteisiama moteriai, paskui tėvui, moters tėvams, tėvo tėvams.

2.3. Mudavanos veiksmingumas

Iki Mudavanos įsigaliojimo šeimos teisės klausimų sprendimas neturėjo valstybės kontrolės – tai buvo priskirta islamo dvasininkų (*qadis*) kompetencijai. Teisingumo vykdymas šeimos srityje Šeimos kodekse patikėtas šeimos teismams, tam parengtas 161 teisėjas. Taigi, šeimos konfliktų sprendimas privačiu būdu (šeimoje arba pasitelkiant dvasininkus) perkeltas į viešųjų reikalų sferą.

Moderniam reglamentavimui įtvirtinti Maroke sukurta alternatyvaus ginčo sprendimų būdų sistema – įteisintas sutaikymas ir mediacija. Kaip minėta, įstatymų leidėjas šias nuostatas perėmė iš klasikinės Islamo teisės, kurioje daug dėmesio skiriama taikinimo procedūrai, manant, kad tai yra tinkama šeimos krizių prevencija, sumažinanti socialinių konfliktų kainą ir palengvinanti teismų darbą. Mudavanoje nustatyta dviguba sutaikinimo procedūra (tarp abiejų bandymų nustatomi ne trumpesnis nei 30 dienų laikotarpis). Bylų užbaigimas sutaikymo būdu yra išpūdingas: jis yra nuo 15 iki 30 proc. (šalies vidurkis), kurį iš dalies galima paaiškinti tuo, kad daugelis moterų yra ekonomiškai priklausomos nuo vyrų, o išmokos šeimai yra nedidelės⁴⁴. Kai kurie teisėjai vietoje privalomos dviejų etapų taikymo procedūros nustato trečiąjį taikymą, kai mano, kad yra galimybė išsaugoti šeimą. Skyrybų atveju prioritetas teikiamas santuokos nutraukimui abiejų sutuoktinių sutikimu, atitinkamai parenkant teisingas kompensacijas.

Arshad Amna pastebi, kad naujos reformos be abejonės atnešė tam tikrą pažangą moterų teisių srityje, bet ir toliau susiduriama su dvejopu iššūkiu: skleisti Maroko gyventojų žinias apie turimas teises per švietimą ir užtikrinti, kad teismų sistema tinkamai jas įgyvendintų⁴⁵. Be abejo, tam, kad šeimos santykius reglamentuojantys nauji

44 *Le nouveau code de la famille marocain*. Rapport établi par des magistrats français à l'issue d'un voyage d'étude (du 19 au 29 juin 2007) sur l'application de cette législation. 2008. [žiūrėta 2013-05-01]. Prieiga internete: <http://www.jafbase.fr/docMaghreb/EtudeDroitMarocain.pdf>.

45 Weingartner, L. A., *supra note* 9.

nuostatai būtų efektyvūs, jie turi rasti pritarimą visuomenėje. Nepaisant pakankamai liberalaus vyrų ir moterų santykių reglamentavimo Mudavanos normomis, 2013 m. Pew tyrimų centro studijos⁴⁶ duomenimis, 92 proc. Maroko musulmonų mano, kad moteris iš dalies arba visiškai turi paklusti savo vyrui. Kita vertus, 55 proc. marokiečių mano, kad tarp religijos ir modernios visuomenės nėra priešpriešos (26 proc. ją įžvelgia). Teigiamus visuomenės pokyčius atskleidžia tyrimo duomenys, patvirtinantys, kad 73 proc. Maroko gyventojų pripažįsta, kad moteris turi teisę inicijuoti skyrybas su vyru (palyginimui Irake – 14 proc.). Šeimos kodekso įgyvendinimo sėkmę nulemtų suvokimas, kad naujas reglamentavimas yra ne tik emancipuotų moterų, bet ir visos valstybės laimėjimas, leidžiantis judėti lyčių lygybės, pilietinės visuomenės ir socialinės bei ekonominės plėtros linkme.

Ypač daug diskusijų sulaukia Mudavana 400 str., įtvirtinantis taisyklę, kad esant neaiškumų dėl kodekso pritaikymo (jeigu norma neišsami arba netiksliai), reikia remtis Islamo teise – Malekitų doktrina arba *idjihad*. Šios nuostatos taikymo praktika priklauso nuo teisėjų, todėl ypač svarbus tinkamas jų parengimas ir kompetencija. Kaip minėta, Mudavana yra Šeimos Kodeksas, kuris nenutraukia musulmonų šeimos teisės tradicijų⁴⁷, taigi, išlaikomos glaudžios sąsajos su religija, kas yra svetima Vakarų teisės tradicijai. Europos teisinė sistema yra pasaulietinė, Islamo teisė išlieka neatskiriama religijos dalimi⁴⁸. Kaip pažymi M. C. Foblets ir M. Loukiliv, tai nereiškia, kad naujoji Mudavana nereikšminga reformų aspektu, nes joje įtvirtintas teisingumas moteriai santuokos nutraukimo, santykių su vyru ir vaikais aspektu⁴⁹. Palyginus su situacija iki naujojo kodekso priėmimo, tai yra kokybinis šuolis šeimos santykiuose, skatinantis moters teisių vystymąsi ir įtvirtinantis jų socialinį statusą, sumažinantis atotrūkį tarp lyčių, kuris vis dar egzistuoja. Prisirišimas prie tradicinio modelio neturėtų būti suvokiamas kaip neigiamas Mudavana aspektas. Santuoka Maroke tvirtai išlieka pagrindiniu socialiniu, teisiniu šeimos rėmu, o nauji sprendimai – nauja Islamo teisės interpretacija, reikalinga dėl socialinės evoliucijos atspindi dideles įstatymų leidėjo ir teisininkų pastangas šeimos reguliavimo atžvilgiu. Šie pokyčiai naujai apibrėžė santuoką priartinant ją prie lygiateisės partnerystės, o ne pajungimo į vyrų dominavimą⁵⁰. Naujasis tekstas suartina tradicinį ir modernų požiūrį į šeimą ir pristato ją kaip permainų natūralų rezultatą.

46 Pew tyrimų centro studija *The World's Muslims: Religion, Politics and Society*. 2013 04 30. [žiūrėta 2013-05-01]. Prieiga internete: <http://www.pewforum.org/Muslim/the-worlds-muslims-religion-politics-society-women-in-society.aspx>.

47 Foblets, M. -Cl.; Loukiliv, M. 2006. *Marriage et divorce dans le nouveau Code marocain de la famille. Quelles implications pour les Marocains en Europe?* Revue critique de droit international privé, p. 521.

48 Deprez, J., *supra note* 1, p. 29.

49 Foblets M.-Cl.; Loukiliv M., *op. cit.*, p. 521.

50 Hursh, J. 2012. *Advancing Women's Rights Through Islamic Law: The Example of Morocco*. Berkeley Journal of Gender, Law & Justice, Vol. 27, No. 2, p. 263.

Apibendrinant galima teigti, kad naujasis Maroko šeimos kodeksas yra reikšmingas teisės aktas, sutaikantis dalį islamo normų su tarptautinės bendruomenės keliamais reikalavimais. Maroko Mudavanos pavyzdys patvirtino Maksim Rodinson teiginį, kad islamas pats savaime nėra nei konservatyvumo, nei progreso faktorius⁵¹. Jeigu dalis Mudavanos ir Vakarų teisės tradicijos šeimos reguliavimo normų yra nesusiderinamos tarpusavyje, vis gi gyvyavimo ribos yra ženkliai praplėstos.

Išvados

1. Pagrindinis Maroko šeimos teisės reformos uždavinys – pertvarkyti šeimos modelį taip, kad būtų įtvirtinti musulmonų visuomenės pokyčiai išsaugant dalies kodifikuotos Islamo teisės, dalies vietinių tradicijų socialines ir kultūrinės išraiškas. Reformų būtinumą pagrindė tiek vidinės, tiek išorinės priežastys: kolonizacija, migracija, žiniasklaidos globalizacija, vertybių judėjimas, pasikeitęs socialinis gyvenimas ir t. t.
2. Marokas Mudavanos pavyzdžiu įrodė, kad tradicijos ir reformos nėra antonimai. Tradicijos reiškia, kad mes sekame geru pavyzdžiu, adaptuodamiesi prie naujų iššūkių, todėl reforma buvo pristatyta ne kaip globalizacijos arba Vakarų įtakos rezultatas, bet kaip Islamo teisės evoliucijos rezultatas. 2004 m. Maroko šeimos kodeksas patvirtina, kad, pasitelkiant teisės aiškinimo principą, islamo normas galima suderinti su šiuolaikinės visuomenės poreikiais ir tarptautiniais žmogaus teisių apsaugos standartais, o Islamo ir Vakarų teisės tradicija gali rasti bendrų sąlyčio taškų.
3. Maroke Mudavana atliko trejų vaidmenį: socialinėje erdvėje Mudavana įtvirtino naują požiūrį į šeimą, per moterų emancipaciją jas įtraukiant į ekonominę ir socialinę šalies vystymąsi; politiniu aspektu Mudavana reforma yra politinis aktas, kuris rodo, kiek Marokui svarbi demokratija ir pagarba žmogaus teisėms; teisėje Mudavana sudėliojo naujus sutuoktinių teisių ir pareigų rėmus, nustatant lygiavertį amžių vedyboms, galimybę moteriai priimti sprendimus be globėjo, prašyti skyrybų, valdyti šeimos turtą ir gauti vaikų globą.
4. Vedybų sutartis yra musulmonų santuokos, kuri išlieka šeimos sukūrimo pagrindu, esmė. Šeimos kodeksas, įtvirtindamas lygias moters teises, kartu sustiprino pačios santuokos, kurios esminis elementas yra abiejų sutuoktinių sutikimas, koncepciją.
5. Remiantis islamo normomis, Maroke išsaugotas santuokos klasikinės sampratos turinys, kartu ją priartinant prie europietiškojo (sekuliaraus) modelio. Kartu atvertas kelias Islamo teisės principų taikymui, suteikiant naujų atspalvių tradicinėms vertybėms.

51 Rodinson, M. 1980. *Islam, facteur de conservatisme ou de progrès?* Les régimes islamiques, Pouvoirs. Nr. 12, p. 32.

6. Naujai nustatant santuokos formos reikalavimus, Marokas patenkino dalį tarptautinių reikalavimų. Kita vertus, nors santuoka registruojama kaip civilinė sutartis, dalies sąlygų santuokos sudarymui išpildymas išlieka paremtas religinėmis normomis.
7. Santuokos reguliavimo pokyčiai svarbūs ne tik žmogaus teisių apsaugos ir santuokos instituto stiprinimo aspektu, jie yra įrankis palengvinti Maroko piliečių adaptaciją užsienio valstybėse.
8. Iš statistinių ir Pew mokslo centro duomenų analizės galima spręsti, kad Maroko visuomenė, nepaisant modernaus šeimos teisės reglamentavimo, palaiko senąsias tradicijas, pvz., pripažįsta vyro viršenybę moters atžvilgiu, neatsisako poligamijos.

Literatūra

1. Arshad, A. 2006–2007. Ijtihad as a tool for islamic legal reform: advancing women's rights in Morocco. *Kansas Journal of Law & Public Policy*. Winter, 16 (1006), p. 129–156.
2. Bourqia, R. 2010. Valeurs et changement social au Maroc. *Quaderns de la Mediterrània*. 13, p. 105–115.
3. Deprez, J. 1988. *Droit privé et conflits de civilisations, aspects méthodologiques. Les relations entre systèmes de l'Europe occidentale et systèmes islamiques en matière de statut personnel*. Recueil des cours, Académie de droit international de la Haye. T. 211 (1988). Leiden/Boston : Martinus Nijhoff Publishers.
4. Dupret, B.; Buskens, L. 2012. De l'invention du droit musulman à la pratique juridique contemporaine. In Dupret B. (dir.) *La charia aujourd'hui. Usages de la référence au droit islamique*. Paris: La Découverte.
5. Foblets, M. -Cl.; Loukiliv, M. 2006. Mariage et divorce dans le nouveau Code marocain de la famille. Quelles implications pour les Marocains en Europe? *Revue critique de droit international privé*.
6. Granet-Lamberchts, F. 2003. Le mariage et les formes concurrentes de vie en couple en Europe. *Revue de droit canonique*. Strasbourg. 53(1): 107–134.
7. Hursh, J. 2012. Advancing Women's Rights Through Islamic Law: The Example of Morocco. *Berkeley Journal of Gender, Law & Justice*. 27(2): 252–306.
8. Jahel, S. 1994. La lente acculturation du droit maghrébin de la famille dans l'espace juridique français. *Revue internationale de droit comparé*. Janvier-mars. 46(1): 31–58.
9. *Koranas* (literatūrinių prasių vertimas), 2 leidimas, iš arabų kalbos verstas muftijaus Romo Jakubausko. Vilnius: Kronta, 2010.
10. *King Mohamed VI (2003) Speech Delivered by H.M. King Mohamed VI at the opening of the Parliament Fall Session*. 10 October 2003. [žiūrėta 2013-05-02]. Prieiga internete: <http://www.mincom.gov.ma/english/generalities/speech/2003/ParliamentFallSession101003.htm>.
11. Lemaire, R. 1901. *Le mariage civil*. These pour le doctorat. Paris.
12. *Le nouveau code de la famille marocain*. Rapport établi par des magistrats français à l'issue d'un voyage d'étude (du 19 au 29 juin 2007) sur l'application

- de cette législation. 2008 m. vasaris. [žiūrėta 2013-05-01]. Prieiga internete: [http://www.jafbase.fr/doc/Maghreb/ EtudeDroitMarocain.pdf](http://www.jafbase.fr/doc/Maghreb/EtudeDroitMarocain.pdf).
13. Maroko Konstitucija. 2011. [žiūrėta 2013-05-02]. Prieiga internete: http://www.sgg.gov.ma/constitution_2011_Fr.pdf.
 14. Maroko Teisingumo ministerijos ataskaita. 2012 m. rugsėjis. [žiūrėta 2013-05-01]. Prieiga internete: <http://adala.justice.gov.ma/production/statistiques/SJF/FR/30-10-12%20VR%20Finale%20Statistique%20Francais.pdf>.
 15. Nusrat, Ch. Constrained Spaces for Islamic Feminism: Women's Rights and the 2004 Constitution of Afghanistan, 19 *Yale J.L.&Feminism* 155(2007), p. 160 per Hursh J. Advancing Women's Rights Through Islamic Law: The Example of Morocco. *Berkeley Journal of Gender, Law & Justice*. 2012, 27(2), p. 262.
 16. Oficialus Praktikos gidas (*Guide pratique du Code de la famille*). Maroko Teisinės informacijos platinimo asociacijos leidykla. 2005.
 17. Pew tyrimų centro studija *The World's Muslims: Religion, Politics and Society*. 2013 04 30. [žiūrėta 2013-05-01]. Prieiga internete: <http://www.pewforum.org/Muslim/the-worlds-muslims-religion-politics-society-women-in-society.aspx>.
 18. Rodinson, M. 1980. Islam, facteur de conservatisme ou de progrès? *Les régimes islamiques, Pouvoirs*. 12: 27–32.
 19. Šeimos kodeksas patvirtintas įstatymu Nr. 70–03, Karaliaus dekretu Nr. 1.04.22 1424 m. Hija 12 d. (2004-02-03), paskelbtas 2004-02-05 *Bulletin officiel* Nr. 5148, versija prancūzų kalba pasklepta 2005-10-06 *Bulletin officiel* Nr. 5358.
 20. Toualbi, I. 2009. Le Droit islamique face aux enjeux du temps historique. *Jurisdoctoria*, 3:97–117.
 21. Vaišvila, A. 2004. *Teisės teorija*, Vilnius: Justitia.
 22. Wafaa Haidar, R. 2011. *La dimension religieuse dans le mariage au Liban*. Université de Montpellier 1, Université libanaise. Faculté de droit: thèse de doctorat, Droit privé et sciences criminelles, Montpellier.
 23. Weingartner, L. A. 2005. Family law & reform in Morocco – the Mudawana: modernist islam ant women's rights in the Code of personal status. *University of Detroit Mercy Law Review*, p. 687.

Rūta Žukaitė, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Konstitucinės ir administracinės teisės instituto doktorantė. Mokslinių tyrimų kryptys: Tarptautinė teisė, Islamo teisė.

ISLAMIC LAW MARRIAGE: THE CONCORD OF TRADITION AND MODERNITY IN MOROCCAN FAMILY CODE

Rūta Žukaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The article deals with the changes of Islamic law regarding marriage, identifies the causes of the changes, evaluates and represents Moroccan family code (Mudawana) and reveals regulatory shortcomings that existed before Mudawana. The research problem reflects the intersection of traditional and new law in Islamic state, when marriage gets new features.*

The traditional Islamic law, which forms the basis of Moroccan legal system, contravened the needs and values of modern society. In 2004 Morocco implemented family law reform to adapt 7th century's religious norms to nowadays social environment while maintaining and ensuring the continuity of Islamic traditions. The core of the reform is to reorganize the family model so as to consolidate the Muslim community changes caused by urbanization, economic development and other factors, while retaining part of the codified Islamic law and social and cultural expressions of local traditions. Such regulatory changes are important not only for human rights and strengthening of the institute of marriage but they are also a tool to facilitate the adaptation of Moroccan citizens abroad. According to the rules of Islam, Morocco saved the content of classical marriage whilst making it closer to European (secular) model. Even though the new family code maintains fidelity to the Islamic provisions, it governs family with the modern spirit: identifies both spouses' equality of rights and duties, restricts polygamy etc. On the other hand, even though marriage is registered as a civil contract, the fulfilment of certain marriage conditions remain based on religious norms. In addition, the Moroccan society, despite the modern family legislation, partially supports old traditions.

Nevertheless, Mudawana confirms that using principle of law interpretation, Islamic norms can be reconciled with the demand of modern society and standards of international human rights. Thus, Islamic and Westerns legal tradition can find common traits.

Keywords: *marriage, Islamic law, Morocco, Family Code, reform.*

Rūta Žukaitė, Mykolas Romeris University, Faculty of Law Institute of Constitutional and Administrative Law, Doctoral student. Research interests: International Law, Islamic Law.